

Висновки. Отже, основним завданням конкурентних стратегій аграрних підприємств повинно бути перетворення факторів та чинників конкурентоспроможності в їх конкурентні переваги. Ефективно сформована конкурентна стратегія відповідно до умов певної галузі, цілей, потенційних та ресурсних можливостей, переваг підприємства, що включає довгострокові програми дій за всіма можливими функціональними напрямками діяльності та спрямована на дієву реалізацію, забезпечить підприємству досягнення ринкового успіху та переваги над конкурентами-суперниками. Таким чином, формування нового типу мислення у керівників, повинно орієнтуватися не лише на розв'язання поточних проблем, а й на формування середовища для успішної перспективної діяльності шляхом нових підходів до формування конкурентних стратегій аграрних підприємств що лежить в основі стратегічного управління.

Література:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер; [пер. с англ. В.Б. Боброва] – М. : Прогресс, 1991. – 702 с.
2. Портер М. Стратегія конкуренції [текст] : Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер, Е. Майкл, [пер. с англ.]. – К. : Основи, 1997. – 390 с.
3. Юданова А.Ю. Конкуренция: теория и практика : учеб. пособ. / А.Ю. Юданова [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : ТанDEM; ГНОМ-ПРЕСС, 1998. – 320 с.

УДК 338.439.02

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Мельник Л.Л., к.е.н., доцент

Дніпропетровський державний аграрний університет

Досліджено сутність категорії «продовольча безпека». Визначено стан і проблеми продовольчої безпеки в Україні, напрями їх вирішення.

The essence of the category «food security». Determined the status and problems of food security in Ukraine, the direction of their decisions.

Постановка проблеми. Наприкінці 80-х років ХХ ст. продовольча безпека в Україні була більш-менш самодостатньою. Ринкова трансформація агропродовольчого комплексу у цьому контексті дала від'ємний результат. Особливо погіршився якісний аспект продовольчої безпеки. Поряд з іншими факторами це згубно впливає на здоров'я людей, тривалість їхнього життя, руйнує генофонд нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не випадково останнім часом проблема продовольчої безпеки привертала до себе пильну увагу таких вітчизняних науковців як: В.К. Береговий, Ю.Д. Білик, О.Г. Білорус, В.І. Власов, І.І. Лукінов, Р. Мудрак, П.Т. Саблук і багато інших. Їй були спеціально присвячені Треті річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників.

Водночас за наявності великої кількості ґрунтовних наукових досліджень, пропозицій та узагальнень, висловлених в них, поки що відсутні уза-

гальнені комплексні розробки, в яких продовольча безпека розглядалася би як багаторівнева категорія. Не звертається належна увага науковців і на регуляторну політику держави щодо вирішення проблем продовольчої безпеки.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення змісту категорії «продовольча безпека», дослідження її сегментів і основних проблем та визначення можливих шляхів практичного їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В літературних економічних джерелах на сьогодні існує багато визначень сутності категорії «продовольча безпека». Вважаємо, що немає потреби їх повторювати, оскільки вони за глибинним змістом не відрізняються між собою, а фактично доповнюють одне одного. Узагальнюючи ці визначення, можна виділити основний зміст категорії «продовольча безпека» і на цих засадах виділити низку похідних критеріїв, які більш повно його розкривають.

Найбільш узагальнена сутність продовольчої безпеки – це стабільне, достатнє та гарантоване забезпечення населення продуктами харчування, необхідних для здорового життя людей.

Якщо поняття «стабільне» і «гарантоване» не потребують особливого роз'яснення, то «достатність» вимагає цього. У зв'язку з цим необхідно виділити кількісний і якісний аспекти «достатності» харчування, мінімальний (фізіологічний) рівень достатності і раціональний (оптимальний). У першому випадку йдеться про таку межу задоволення потреб людини в продовольстві, менше якої вона не зможе жити взагалі. У другому – забезпечення здорового життя. Узагальненим показником, що характеризує рівень продовольчої безпеки людини є середньодобова кількість споживання кілокалорій у розрахунку на одну особу, з врахуванням умов життя й праці, клімату, віку й статі, ваги тощо.

Особливе значення має визначення якості харчування людини. Його критерій – раціональне, збалансоване, відповідне науково обґрунтованому набору продуктів харчування. Поняття «здорове» харчування розкриває такий його аспект як споживання екологічно чистої, безпечної для здоров'я людини і навіть корисної для неї продукції.

Продовольчу безпеку доцільно розглядати також з точки зору джерела її забезпечення. У цьому випадку йдеться про єдність виробництва продуктів харчування і їхнє споживання. В натуральних господарствах ці процеси безпосередньо поєднані між собою. В ринковій економіці – опосередковані ринком. Саме тому рівень споживання продовольчих товарів визначається обсягами виробництва продовольчих товарів, ринковими цінами на них і доходами споживачів. Від агропродовольчого виробництва залежить достатність продовольства, а ринок і ринкові ціни його доступність за даних доходів для споживачів.

Продовольча безпека може досліджуватися на глобальному і національному рівнях, а також окремої сім'ї або людини. Особливе значення для урядів будь-якої країни має забезпечення її продовольчої незалежності, що є основою національної безпеки. Для кожної країни, зрозуміло, пріоритетним напрямом регуляторної політики держави (усіх гілок її влади) є забезпечення

достатності, стабільності, гарантованості й доступності продуктів харчування щодо своїх громадян. Саме це і є основою не тільки добробуту, здоров'я, тривалого життя людей, але й соціальної стабільності в суспільстві. Україна в цьому контексті – не виключення. В програмах усіх політичних партій, урядів тощо це завдання фіксується як пріоритетне. Разом з тим на практиці продовольчій безпеці України притаманні численні проблеми, які дотепер не вдалося вирішити жодному із урядів. Коротко розглянемо головні з них.

В планетарному масштабі, як відомо, щодо окремих регіонів світу має місце нестача харчових ресурсів у прямому значенні цього слова. За даними експертів ООН, впродовж останніх десятиліть через недоїдання щорічно передчасно вмирає близько 50 млн. осіб. З точки зору задоволення потреб людей на фізіологічному рівні в Україні продовольча безпека в основному гарантована практично для всіх верств населення. У розрахунку на одну особу у 2010 р. середньодобове споживання в Україні становило 2933 ккал, що на 12% перевищує граничний критерій, який становить 2500 ккал (у 1990 р. – 3597 ккал, тобто на 22,6% більше, ніж у 2010 р.) [9, с. 159]. Відносно відповідності фактичного споживання продовольчих продуктів науково обґрунтованих наборів (норм), то провідні вітчизняні науковці зазначають: «Ситуація з продовольчою безпекою країни... двояка. Практично повна небезпека у сфері виробництва й споживання зернових культур і дуже загрозлива у сфері забезпечення населення країни м'ясом та м'ясними продуктами» [8, с. 6].

В даному випадку автори акцентують увагу на двох видах продуктів харчування. Більш розгорнуту характеристику продовольчої безпеки подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Рекомендовані норми і фактичне споживання на душу населення основних видів продуктів по Україні, кг*

Вид продуктів харчування	Рекомендовані норми споживання	Фактичне споживання			2010 у % до:	
		1990	2000	2010	рек. норм	факт. у 1990
М'ясо і м'ясопродукти	75	68,2	32,8	52,0	69,3	76,2
Молоко і молочні продукти	370	373,2	199,1	206,4	55,8	55,3
Риба і рибопродукти	20	17,5	8,4	14,5	72,5	82,9
Яйця, шт.	283	272,0	166,0	290,0	102,5	106,6
Олія	13	11,6	9,4	14,8	113,8	127,6
Цукор	38	50,0	36,8	37,1	97,6	74,2
Картопля	122	131,0	135,4	128,9	105,7	98,4
Овочі та баштанні	158	102,5	101,7	143,5	90,9	140,0
Фрукти і ягоди	84	47,4	29,3	48,0	57,1	101,3
Хліб і хлібопродукти	105	141,0	124,9	111,3	107,9	78,9

* Розраховано за даними: Рекомендовані норми споживання [6, с. 6]; фактичне споживання продуктів харчування [9, с. 158].

Дані таблиці свідчать, що не тільки по хлібу і хлібопродуктам, але й по картоплі, олії, яйцям у цілому по Україні досягнута «абсолютна» продовольча безпека. Найменш щодо науково обґрунтованих норм населення України

споживає молока і молокопродуктів, фруктів і ягід, риби і рибопродуктів. Позитивною за період 2000-2010 рр. є тенденція збільшення споживання усіх видів вищеназаних продуктів, а хліба і хлібопродуктів та картоплі – зменшення.

Отже, гострою залишається проблема споживання населенням України молока і молочних продуктів, м'яса і м'ясопродуктів. Їхній імпорт не компенсує істотного зниження обсягів вітчизняного виробництва. Нині значно менше ніж у розвинутих країнах світу в Україні виробляється продукції тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь і ріллі. Надій молока на корову, середньодобові прирости великої рогатої худоби і свиней, настриг вовни на вівцю значно нижчі, ніж потенційні можливості вітчизняних порід тварин [7].

Виходячи із цього можна сформулювати висновок, згідно з яким питання продовольчої безпеки щодо продукції тваринництва має зайняти головне місце серед пріоритетних в аграрній політиці держави. При цьому його вирішення дозволяє не тільки задовольнити потреби в продуктах тваринного походження на рівні науково рекомендованих норм їхнього споживання, хоча це і є головним завданням. Важливе значення розвитку тваринництва й у тому, що це сприяє вирішенню низки інших проблем національної економіки і передусім сільського господарства. Але це питання потребує спеціального дослідження. Зазначимо, що занепад вітчизняного тваринництва призводить до стрімкого зростання імпорту м'яса і м'ясних продуктів. У 1995 р. Україна імпортувала 19 тис. тонн останніх, а в 2010 р. 378 тис. тонн (у 20 разів більше). Питома вага імпорту м'яса і м'ясних продуктів щодо їхнього фонду споживання становила відповідно 0,9% і 15,9% [9, с. 164].

Зауважимо, що проблема нестачі м'ясних і молочних продуктів хоча і не вирішується, але привертає до себе увагу з боку науковців. Практично поза їхньою увагою залишається проблема нестачі плодів і винограду. Вона заслуговує на спеціальне дослідження. Тут лише ще раз наголосимо, що саме по ним має місце продовольча *небезпека*. Адже науковці вважають, що продовольча безпека – це забезпечення громадян країни продовольчими товарами головним чином власного виробництва (як мінімум 70%) [Див.: 4, с. 83]. У 2010 р. виробництво плодів, ягід і винограду (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) становило 2154 тисяч тонн, фонд споживання 2203 тисяч тонн, а імпорт 1130, тобто частка імпорту щодо обсягу вітчизняного виробництва становила 52,5%, до фонду споживання – 51,3%, до обсягу усіх ресурсів (виробництво, зміна запасів на кінець року і імпорту) – 34,5% [9, с. 156]. І це йдеться про Україну, яка має один із кращих потенціалів для розвитку садівництва. Не сприяє його використанню й аграрна політика держави, яка не приділяє цьому питанню належної уваги.

Віддаючи належне такому сегменту якості харчування як його структурна збалансованість, відповідність фактичного споживання науково обґрунтованим нормам, наголосимо, що принаймні не менше значення має «безпечність» для людини продуктів харчування. Саме від цього у вирішальній мірі залежать її здоров'я та тривалість життя. На наш погляд, для України на сьо-

годні саме цей сегмент продовольчої безпеки є найбільш проблематичним у порівнянні з економічно високорозвиненими країнами. Про це свідчать і низький рівень здоров'я нації, і менша тривалість життя, ніж в останніх. У певній мірі навіть йдеться про руйнацію генофонду нації. За даними загальнодержавної комплексної програми «Добробут через аграрний розвиток України» нині переважна більшість вітчизняних продуктів харчування не відповідає показникам якості та безпеки: 50% м'ясопродуктів, 70 молокопродуктів, 60 – хлібобулочних і кондитерських виробів і 72% риби [3]. Контроль держави за цими процесами не відповідає тому рівню, який використовується у країнах Заходу.

Україна імпортує «дешеві» продукти харчування, як правило, сумнівної якості. Усім, напевне, відомо про шкідливий вплив на здоров'я людей і особливо дітей різних консервантів, хімічних добавок, барвників, геномодифікованої продукції, фастфудів. І не випадково, що медико-демографічні показники в Україні за роки незалежності істотно погіршилися. Саме тут маємо той випадок, коли проблема добре відома усім, але мало що робиться для її вирішення. В першу чергу йдеться про усі гілки влади держави, відсутність належного законодавства, контролю за якістю продовольства. І це не може не хвилювати усе українське суспільство, істотна частина населення якого і передусім молодь уже не зможуть відновити своє здоров'я. В першу чергу у цьому повинна держава, її неадекватні дії. При цьому йдеться про Україну, з її потужним продовольчим потенціалом для виробництва безпечних для здоров'я, екологічно чистих продуктів харчування.

Природно, що продовольча безпека забезпечується в першу чергу АПК і сільським господарством зокрема, підприємствами харчової промисловості, торгівлею продуктами продовольства. Для окремих людей і домогосподарств кількість і якість продовольства залежить від їхніх доходів і рівня цін на нього.

За даного рівня цін продовольча безпека домогосподарств визначається їхніми доходами, отриманими ними у процесі виконання економічних функцій. У ринковій економіці вони суттєво диференційовані. Чимало людей з різних причин не здатні забезпечити навіть прожитковий мінімум харчування, не кажучи вже про його збалансованість, споживання екологічно чистої, безпечної для здоров'я продукції. Поряд із безробіттям це посилює соціальну нестабільність в суспільстві. Саме тому у сучасних моделях ринкової економіки держава, в першу чергу через податки, здійснює післяринковий перерозподіл доходів на користь обездолених. Вважається, що соціальний диспаритет в доходах між бідними й багатими не повинен перевищувати 1:10. Відносно України, то в економічних джерелах наводяться різні дані. За найбільш скромними підрахунками, в Україні має місце стрімка майнова поляризація суспільства, причому нерівномірність розподілу доходів вражає своєю глибиною 1:30. За різними даними, в Україні – від 75 до 90% населення знаходиться за межею бідності [4; 6].

Саме у цьому контексті перерозподільча політика держави нічим невинуватна. Безперечно, не йдеться й про надмірне зрівняння доходів, яке може

підірвати економічні стимули у суб'єктів щодо ефективної господарської діяльності. Орієнтовно соціальний диспаритет не має перевищувати 1:10, інакше неминуча соціальна, а й відповідно політична нестабільність в країні. Напевне, ніхто не в змозі заперечувати той факт, що на сьогодні в Європі Україна одна із найбільш бідних, із недопустимою за цивілізованих ринкових відносин диференціацією населення в доходах і багатстві. За даними, які наводяться у «Комплексній програмі підтримки розвитку українського села на період до 2015 року» [1, с. 12], на придбання медично рекомендованого набору харчування пересічному громадянину України в 2005 р. потрібно витратити 68% свого доходу. За міжнародними оцінками, до групи бідних відносять країни, з яких населення витрачає на продовольчі потреби понад 60% сімейного бюджету. Для прикладу, у США частка продовольчих витрат у сімейному бюджеті становить в межах 10% [2].

У зв'язку з цим наголосимо, що представники усіх гілок влади, які причетні до забезпечення продовольчої безпеки, мають зважити на ту обставину, що істотний розрив в поділі доходів і багатства, посилення убогості багатьох людей поряд із зростанням багатства в незначній частки населення – це міна повільної дії, що раніше чи пізніше може вибухнути. І наслідки будуть згубні для всього суспільства. Тут доречно використати досвід країн, в яких вже декілька десятиліть функціонує «соціальна модель ринкової економіки». Один із основних напрямів її розбудови є формування середнього класу як пріоритетного прошарку суспільства.

Про низьку ефективність агропродовольчої політики держави в Україні свідчить і той усім відомий факт, що потенціал вітчизняного сільського господарства – один із кращих в світі. Йдеться передусім про чорноземи. За умови техніко-технологічного забезпечення на рівні країн Заходу впровадження інновацій Україна може забезпечити 2-4 кратне збільшення врожайності, виробляти продукцію на 25-30% дешевшу від імпортних аналогів. В Україні можна одержувати щорічно 70-80 млн. тонн зерна, при урожайності 50-60 центнерів з гектара. А зернові – це основа розвитку тваринництва. Вітчизняні науковці неодноразово відмічали той факт, що природно-ресурсний потенціал України являє собою спроможність природних ресурсів: кліматичних, земельних, водних, біологічних безпосередньо або опосередковано забезпечувати виробництво сільськогосподарської продукції й продуктів харчування. При досягненні показників продуктивності аграрного природного ресурсного потенціалу на рівні Європейського Союзу Україна змогла б прогодувати 200-250 млн. осіб, що свідчить про значні нереалізовані продовольчі можливості [1].

Висновки. Таким чином, в будь-якій державі, в Україні зокрема, проблема продовольчої безпеки, якщо не займає, то має зайняти головне місце серед пріоритетних в економічній політиці держави. Україна у цілому практично досягла продовольчої безпеки з точки зору забезпечення фізіологічної достатності харчування, а також науково обґрунтованих норм по більшості продовольчих продуктів, окрім м'ясо-молочних, плодів і винограду, риби і рибопроктів. У зв'язку з цим в нинішніх умовах набуває особливої актуа-

льності формування державою стратегії і на її засадах розробка концептуальної схеми-моделі щодо розв'язання проблеми тваринницької галузі й садівництва. Зазначимо, що для України більш вигідним є частку експорту зерна направити на корм тваринництву, ніж імпортувати м'ясо і м'ясопродукти.

На сьогодні найбільш гострою проблемою продовольчої безпеки у національному вимірі є нерівномірність споживання продуктів харчування різних прошарків населення. При цьому близько 3/4 громадян знаходяться за межею бідності, тобто їм не забезпечено достатній раціональний рівень харчування відповідно науково обґрунтованим нормам. Не менш гострою є проблема «небезпечного» харчування. Поряд із незадовільною екологією це зумовлює високий рівень захворюваності та смертності населення, його міграції в інші країни світу. Тривалість життя українців суттєво поступається цьому показнику у країнах Заходу. І йдеться про країну, яка, зважаючи на потенціал агропродовольчого комплексу, має можливості забезпечити усім прошаркам населення не мінімально-необхідний, а достатній, раціональний й безпечний рівень харчування. Загальновизнано, що Україна володіє незаперечними конкурентними перевагами передусім у сільському господарстві. В силу дії багатьох чинників вони поки що повністю не задіяні. Чільне місце у їхньому складі займає неадекватна політика держави, яка не приділяє належної уваги вирішенню проблеми продовольчої безпеки. Особливо це стосується незадовільного контролю за якістю та безпечністю продовольства. У цьому зв'язку в проекті «Національна доктрина продовольчої безпеки України» зазначається: «У країні не існує чіткої державної політики в галузі харчування населення. Відсутня адміністративна структура або спеціальний міжгалузевий (дорадчий) орган для розробки і здійснення комплексних довгострокових програм у сфері раціонального та безпечного харчування» [5, с. 3].

Література:

1. Береговий В.К. Проблеми продовольчої безпеки України / В.К. Береговий // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 71-78.
2. «Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року» // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 3-49.
3. Корчинська О.А. Соціально-економічні наслідки деградації ґрунтів України / О.А. Корчинська // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 127-130.
4. Мудрак Р. Споживчий аспект продовольчої безпеки / Р. Мудрак // Економіка України. – 2007. – № 9. – С. 82-89.
5. Національна доктрина продовольчої безпеки України (проект) // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3-11.
6. Саблук П.Т. Становлення аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 3-7.
7. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19-37.
8. Саблук П.Т. Продовольча безпека України / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3-7.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України»: за 2010 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2011. – 384 с.